

Олексій БАЛУХ

БОРОТЬБА МОЛДАВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА ПРОТИ ОСМАНСЬКОЇ ЕКСПАНСІЇ (1474-1486 рр.)

Питання боротьби Молдавії проти османської експансії у 70-х – 80-х рр. XV ст. порушувалися у працях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників: О. Масана [15], О. Огуя [16], А. Жуковського [12], Г. Гонци [10], Л. Семьонові [19], І. Шаманської [23] та працях інших авторів [9; 11; 13; 16; 17, 18; 20, 21, 22, 24]. Однак спеціального дослідження, у якому б висвітлювалися питання військово-політичної ситуації на Буковині у період боротьби Молдавії проти Османської експансії, досі нема. Отже, мета цієї публікації – заповнити прогалину у дослідженні означеної проблеми.

Особливо неспокійні часи як для Молдавії, так і для Буковинських земель, що входили до її складу, настали в 70-х рр. XV ст., коли на цю територію почастішали наступи турецько-татарських завойовників. Внаслідок відмови Стефана III сплачувати щорічну данину у 1474 р. [11, с. 74; 15, с. 57] турецький султан та його оточення вирішили будь-яким чином покарати молдавського господаря. Султан Мехмед II, впевнившись, що воєвода Стефан III не підкориться його волі, вирішив силою захопити молдавські землі. З цією метою на початку 1475 р. в Молдавію рушило османське військо на чолі з губернатором Румелії Сулейман-пашею [13, с. 261]. За свідченнями сучасників, армія нараховувала більше, ніж 100 тис. осіб. До її складу входив також валаський загін чисельністю близько 17 тис. осіб [18, с. 77].

Молдавська армія складалася з «великого війська» Стефана III, яке нараховувало близько 40 тис. осіб [17, с. 55; 21, с. 65], в тому числі й погано озброєних селян [17, с. 55; 21, с. 63-64], до складу якого, мабуть, входили воїни з Чернівецької та Хотинської «держав», адже вони не потребували особливого захисту в цей час, а також 5-тисячне угорське військо (в основному секлерів) і двохтисячний польський загін [10, с. 21]. Деякі дослідники вказують також на участь у війську Стефана Великого 1800 угорців [14, с. 83]. У 1475 р. «у січні місяці 10 дня у воєводи Стефана був великий бій з турками трохи вище Васлуя біля річки, яка називається Берлад» [3, с. 51; 12, с. 60]. «І переміг тоді Стефан з божою милістю (...), і померло тоді дуже багато, і взято в полон без числа (*багато* – О. Б.), і рубали їх (*турків* – О.Б.) поки, ні

одного живого не залишилося, окрім сина Сака паші, і було взято їх стяги, і великий скіпетр (...)» [1, с. 28].

Отже, протягом 1474-1475 рр. господар Стефан III, за допомогою своїх союзників, відбивав усі напади турецько-валашського війська. Після перемоги біля р. Берлад молдавський воєвода звернувся до своїх союзників по антиосманській коаліції, наголошуючи на тому, що Молдавія слугувала щитом для всієї Європи і, зокрема, для всього «християнського світу», а також господар попереджав їх про підготовку нового походу турків проти Молдавії [13, с. 261]. Господар сподівався, що європейські держави нададуть йому військову допомогу у боротьбі з турками. Однак султан Мехмед II, здійснивши військові та дипломатичні дії проти Молдавії, унеможливив будь-яку допомогу воєводству. Зокрема, у 1475 р. було захоплено Кафу та Азов, кримський хан визнав над собою османський сюзеренітет [13, с. 260], а також укладено мир з Польщею весною 1476 р. [10, с. 22]. Отже, господар Стефан III залишився один на один з надзвичайно могутнім ворогом. Розуміючи, що польський король Казимир IV не зможе допомогти молдавському воєводі, він визнає зверхність угорського короля в 1475 р., який, готуючись до антиосманської боротьби, зобов'язався захищати Молдавію та надати притулок Стефану III в разі необхідності.

На початку 1476 р. султан, провівши мобілізацію військових сил Османської імперії, зібрав армію, яка нараховувала близько 150 тис. осіб. Крім того, до неї на валаському кордоні мали приєднатися військові загони господаря Басараба II Лайоти у складі близько 12 тис. осіб, а також на східний кордон Молдавії мало напасти 10-12-тисячне татарське військо на чолі з Емінеком Мірзою [19, с. 215-216]. Військові сили господаря Стефана III не перевищували 40 тис. осіб. Відчуваючи нерівність сил та майбутній наступ турків, воєвода Молдавії звернувся за військовою допомогою до угорського короля Матяша Корвіна, але той, зайнятий своїми внутрішніми справами, вчасно надати цю допомогу не зміг [18, с. 80].

У червні 1476 р. османське військо, перейшовши успішно Дунай, рушило далі по долині р. Сірет. Через те, що наступаючі війська постачалися за рахунок загарбаних територій, а здобич воїнів розцінювалася як законний трофей, господар Стефан III почав застосовувати тактику «випаленої землі», коли місцевість, якою рухалися османські завойовники у напрямку до Сучави, Хотина, була спустошена, що залишало військо без продовольства та фуражу [15, с. 57]. Але незважаючи на такі дії Стефана, турецькі війська продовжували рухатися вперед у напрямку до Сучави і Хотина.

Відпустивши значну кількість воїнів-селян із свого війська на захист своїх господарств та сімей від татарської навали, у розпорядженні господаря Стефана III залишилося близько 10 тис. осіб [8, р. 344, 348], в основному з бояр, міщан і служилих людей. Однак, уже 26 липня, вибравши зручний для атаки лісний масив, його військо раптово атакувало турків. «Прийшов турецький султан Мехмед з усіма своїми силами з двохсоттисячним військом із Басарабом воєводою і відбувся бій з воєводою Стефаном на одному полі у Білому Потоці, і переміг тоді проклятий турок, і впало все військо Стефана воєводи, і так полонив усю землю» [5, с. 71]. Після цієї перемоги турецькі загони розійшлися по цілому краю, знищуючи все і грабуючи [12, с. 60; 23, с. 140]. Проте господар Молдавії, втративши частину війська, був готовий для продовження боротьби.

Значне місце для організації оборони від османських загарбників відводилося укріпленням, а особливо фортецям [23, с. 140]. Готуючись до війни, Стефан наказав відремонтувати основні молдавських фортець, а також збудував кілька нових (Сорока, Оргеїв (Орхей), Роман). Таким чином, Стефан III створив у Молдавії передову для свого часу фортифікаційну систему, зокрема, чого вартують лише замки у Сучаві, Хотині, Нямці та ін. Ця система охоплювала прикордонні фортеці, розміщені на імовірних напрямках вторгнення ворогів. Вони були оснащені гарматами. У більшості з них навколо старих укріплень було збудовано додаткові стіни, щоб забезпечити захист від ворожої артилерії, яка в цей час активно використовувалася [14, с. 79].

Розвиваючи успіх після перемоги, султан Мехмед II розділив своє військо на три частини та спрямував їх до Сучави, фортеці Нямц і Хотина. Турки, «прийшовши до Сучави і місто спалили» [1, с. 29], взяли в облогу Сучавську фортецю, але вона була досить добре укріплена та її залога продовжувала оборонятися. Не змогли підкорити турки фортеці і у Хотині та Нямці. Зокрема, взявши в облогу Хотинський замок і, не змігши здолати хотинську залого, яка мужньо боролася, турки спалили та пограбували навколишні та сусідні села [6, с. 645-646; 9, с. 32]. Але осінні холоди, нестача провіанту й фуражу, спалахи чуми у війську султана, а також повідомлення про наступ угорців змусили Мехмеда II припинити облогу і відступити [20, с. 43]. Отже, під час цього нападу зазнала значних спустошень територія Хотинської волості [11, с. 75], а також навколишні землі [9, с. 32].

Зважаючи на це, Стефан III перейшов до контрнаступу. У першу чергу він вирішив атакувати найбільшу ворожу частину, яка відступала від Сучави. В бою, про який, нажаль, збереглося мало відомостей, перемогли молдавани [14, с. 86-87]. «До цього часу воєвода Стефан знову зібрав військо у 16 тис. чол. і почав діяти проти турків. Тур-

ки подумали, що він отримав підмогу від поляків або від угорців, і відступили, але він захопив у них багато полонених» [3, с. 51]. Таким чином, один із найбільших походів султанських військ на Молдавію закінчився для них не зовсім вдало. Цими подіями завершився перший етап боротьби з османською експансією, а країна зберегла свою політичну самостійність. І все ж османські війська завдали чималих людських втрат, а країна була повністю спустошена, зокрема Чернівецька та Хотинська «держави» не були винятком.

Основна причина поразки Молдавії в першому етапі боротьби з османською експансією полягала в тому, що польський король, незважаючи на систематичні звернення до нього як до сюзерена про допомогу, не бажав втручатися у збройний молдавсько-турецький конфлікт, застосовуючи тільки дипломатичні кроки [15, с. 57-58]. Маскуючи свої справжні наміри антиосманською боротьбою в Європі, польська дипломатія задумала захопити територію князівства і посадити на господарський престол польського королевича, таким чином зробивши собі антиосманський форпост. Отже, після подій 1476 р. військово-політичне становище на молдавсько-польському прикордонні залишалося досить напруженим.

Реагуючи на ситуацію, що склалася, Стефан III ще ранньою весною 1480 р. направляє посольство до короля Польщі, яке надало чергове прохання про військову допомогу. Господар підкреслював у листі, що служить польському королю як своєму панові і, незважаючи на погрози султана, не погодився пропустити турецькі війська на польські землі [23, с. 143]. Румунська історіографія, слідом за І. Богданом [8, с. 364-365] датує цей документ 1481 р. [22, с. 77], що безумовно не відповідає дійсності. Як слушно зазначає О. Масан, під польськими землями потрібно розуміти, насамперед, Кам'янець, а також дослідник вказує, що «у Кракові не вірили цим заявам» господаря [15, с. 58].

Наприкінці 1470-х рр. більшість європейських країн пішли на примирення з Туреччиною (Польща – 1476 р., Угорщина – 1477-1479 рр., Венеція – 1479 р.). У результаті такої міжнародної ситуації, Стефан III змушений був піти на мирні переговори з султаном Мехмедом II, що і відбулося у 1479 рр. Наслідком цих переговорів була згода господаря Молдавії на збільшення щорічної данини до 5 тис. золотих. Але вже у 1480 р. султан підвищив суму данини з 5 до 6 тис. золотих, на що Стефан змушений був погодитися [10, с. 29; 23, с. 145]. Однозначно, що певна частина цих щорічних платежів припадала й на населення Чернівецької та Хотинської волостей [15, с. 58]. Однак підвищення данини було тимчасовим явищем, тому що вже наприкінці 1481 р., напевно, з приходом до влади у Туреччині нового султана –

Баязіда II (1481-1512 рр.) Молдавія знову почала сплачувати Порті по 5 тис. золотих щороку [10, с. 30]. Отже, ціною сплати данини Стефану III вдалося налагодити мирні відносини з Туреччиною, що дозволяло Молдавії зберігати політичну самостійність та безпеку на кордонах.

Стефан III передбачав, купивши мир з султаном, що на цьому турки не зупиняться. Він знав, що турецький султан буде намагатися реалізувати свої давні плани, а саме: відібрати причорноморські території, тобто фортеці Кілію та Білгород. З метою не допустити цього, Стефан III ще 1479 р. наказав будувати кам'яні стіни навколо Кілії [3, с. 52; 13, с. 262]. Але одні фортеці не могли захистити Молдавську землю від вторгнення турків, тому господар Молдавії вдається до пошуку нових союзників по антиосманській боротьбі.

Він звернувся до Московської держави, яка наприкінці XV ст. на міжнародній арені ставала потужною політичною силою та могла протистояти польсько-литовським експансіоністським планам у Східній Європі. Москва також вела боротьбу за приєднання давньоруських земель, які були захоплені польськими та литовськими феодалами. Це і єднало московсько-молдавські інтереси. Їхнє зближення відбувається у 80-х рр. XV ст. [18, с. 83]. Увагу Стефана III також привертала політика зближення з Кримом, яку проводив московський правитель. Це цікавило господаря Молдавії і давало йому можливість нейтралізувати кримських татар, які робили набіги на східні кордони країни. Напевно, з цією метою в 1479 р. Стефан відіслав до великого князя московського Івана III свого посланця. Вже у квітні 1480 р. був виданий наказ московському послу І.І. Звенцу, якого відправляли в Крим. У ньому мова йшла про відправку до Москви молдавського посланця «о деле» [2, с. 54]. Скоріш за все, «дело» стосувалося допомоги Стефану III з боку московського князя Івана III проти турецьких і польських зазіхань. Також у даному наказі мова йшла про шлюб між дочкою молдавського господаря Єленою та Іваном, сином Івана III, що був важливим для політичного зближення Молдавії та Москви.

У результаті переговорів, які велися впродовж 1481-1482 рр., питання про шлюб було вирішено. У грудні 1482 р. із Сучави до Москви були відіслані посланці, які везли дочку Стефана. У січні 1485 р. відбулося весілля Івана Молодого та Єлени Стефанівни, яка стала відомою завдяки своїй ролі при Московському дворі під ім'ям Волошанки. Цей союз сприяв зміцненню позицій Молдавії на міжнародній арені, а також допомагав перед загрозою османської агресії, яка насувалася на Молдавське князівство [10, с. 32-33]. Отже, на думку автора, даний шлюб вплинув на зближення між Стефаном III та Іваном III проти династії Ягеллонів та їхніх союзників. А реалізований цей московсько-молдавський союз був наприкінці XV ст. у ході боротьби проти Ягеллонів.

З метою виключення Валахії зі сфери впливу турецького султана, Стефан III наполегливо продовжував шукати порозуміння з її правителями. Проте багаторічні спроби господаря Стефана III вивести цю землю зі сфери впливу султана успіху йому не принесли [19, с. 217].

Не відчувачучи реальної протидії, султан Баязид II, продовжуючи справу своїх попередників, активізував дії з метою утвердження турків на Чорному морі та Причорномор'ї. Для цього він почав налагоджувати відносини з європейськими країнами. Особливу увагу султан приділяв Угорщині, оскільки її підтримки домагався претендент на султанський престол, брат Баязида II, Джем. У результаті переговорів 1483 р. було укладено новий турецько-угорський договір про мир, в якому Молдавія називалася державою, що сплачує султану данину [18, с. 85]. Отже, підписання цього договору ще більше ускладнило військово-політичне становище як Молдавії, так і її північних окраїн.

Після цього Баязид II відновив експансіоністську політику на молдавські землі, метою якої було захоплення Кілії та Білгорода, адже Кілія була «ключем до Молдавії», а Білгород – «складовою ланкою над поляками, чехами, руськими, угорцями та ін.», вони були «леґенями Молдавії». І польські, і угорські королі часто вказували на Молдавію як на перешкоду на шляху османських завойовників до Польщі, Угорщини та Чорного моря [10, с. 33].

З метою реалізації своїх планів утвердитися в Причорномор'ї та встановити контроль над чорноморською торгівлею, а також щоб покарати Стефана за нові напади на Волощину [12, с. 60], влітку 1484 р. султан Баязид II на чолі великого сухопутного війська та флоту перейшов Дунай, з'єднався з військовими загонами господаря Валахії Влада Келугера та кримського хана. Вони оточили і Кілію, і Білгород: «прийшли турки на Кілію град і з ними на допомогу прийшов він, клятий Келугер Влад воєвода, і з мунтянами, і взяв її 14 червня при Івашкові пиркалабі та Максимі. Того ж літа, 5 серпня, османи захопили і Білгород за Германа та Оана пиркалаба» [1, с. 30; 10, с. 30, 34; 13, с. 262; 23, с. 149]. Отже, втрата цих фортець завдала Молдавії дуже відчутний військово-політичний, а також економічний удар. З появою турецьких гарнізонів у цих фортецях військова загроза з їхнього боку ставала постійною, а втрата найбільших торговельних центрів залишала молдавську скарбницю без значних доходів, що негативно позначалося на економіці країни.

Однак на протест угорського короля М. Корвіна про порушення умов мирної угоди 1483 р. турецький султан Баязид II відповів, що ці фортеці для нападу на Молдавію використані не будуть. Також між ними було відновлено у 1485 р. турецько-угорський союзний договір, за яким Кілія та Білгород були визнані володіннями султана [18, с. 85].

Незважаючи на окремі тимчасові успіхи у боротьбі з турками, Стефан III усвідомлював, що власні військові сили йому не допоможуть повернути втрачені форпости. В умовах постійної небезпеки з боку Османської імперії, коли і Угорщина відновила в 1485 р. союзний договір з султаном, господар Молдавії змушений був на традиційних умовах відновити польський сюзеренітет. З цією метою 15 вересня 1485 р. господар Стефан III прибув до Коломиї для особистої зустрічі з королем Польщі. Казимир IV зобов'язався обороняти молдавські землі в її давніх кордонах. У свою чергу, Стефан III 16 вересня склав васальну присягу королю: «Ми його милості та його короні славній польській зі всіма нашими боярами, зі всіма підданими землі молдавської (...) у послушенстві піддаємося його милості» [7, с. 710-711; 8, с. 375-376].

Але польський король насправді не збирався виконувати умов цього договору. Це підтвердили наступні події. Уже під час складання васальної присяги у Молдавію вдерлося османське військо на чолі з силістрійським пашею Малкоджд-оглу та разом з претендентом на молдавський господарський престол, сином Петра Арона Петром Гронодою (Хронот, Хройт, Хронод). Вони навіть перемогли у першому бою на річці Сірет [13, с. 262]. І дійшли вони «до Сучави, спаливши місто 19 вересня. І наступного дня вертаючись, полонили землю і палили її» [1, с. 30].

З'явилася загроза захоплення північних округів Молдавії, що не дало б можливості Стефану III повернутися в межі своєї країни. Король Польщі обіцяв надати господарю військову допомогу, а королевич Ян Ольбрахт повинен був супроводжувати його до Снятина з 20-тисячним військом [15, с. 58]. Однак до реальної допомоги справа знову не дійшла, бо на р. Колочині (на кордоні між Буковиною та Покуттям. – О.Б.) королевич із військом зупинилися та повернули назад, надавши господарю невеликий військовий загін, який складався з 3 тис. осіб під керівництвом Яна Карнковського [3, с. 44; 23, с. 152; 24, с. 18-19].

Проте вже 20 вересня турки залишили Сучаву. Очевидно, налякані демонстрацією польських військ, вони почали відступати на південь [15, с. 59]. Переслідуючи турків, Стефан III завдав їм поразки біля озера Катлабуга (на півдні Молдавії) у 1485 р. [3, с. 44; 4, с. 66; 16, с. 43]. Внаслідок згаданих вище подій північні волості Молдавії не постраждали.

Однак вже у жовтні 1486 р., остаточно впевнившись, що Польща не надасть реальної допомоги у боротьбі з османами, молдавський господар Стефан III змушений був укласти мирний договір з Туреччиною. Взамін султан вимагав сплати данини, яку господар затримав

за два попередні роки, тобто 10 тисяч золотих [10, с. 37; 23, с. 154]. Мир з Османською імперією означав, що Стефан III погоджувався з втратою Кілії та Білгорода й прилеглих до них земель. Слід зазначити, що в наступні роки Стефан III так і не спробував звільнити південні фортеці від турків. Так завершилася більш ніж десятирічна боротьба господаря Стефана III Великого проти Туреччини, проте Молдовська держава все ж була збережена.

Отже, характеризуючи військово-політичне становище як Молдавії в цілому, так і її північних волостей зокрема, у другій половині 70-х – першій половині 80-х рр. XV ст. слід зазначити, що воно було досить складним. Щоб зберегти незалежність для воєводства, для всіх його земель, зокрема Північної Буковини, господар Молдавії змушений був маневрувати між надзвичайно потужними сусідніми державами. Йому постійно треба було стримувати агресію турецького султана, який намагався підкорити державу, а також у своїй зовнішній політиці молдавському господарю потрібно було враховувати боротьбу Польщі та Угорщини за право бути сюзереном над князівством. Однак найбільш негативним моментом було те, що під час боротьби за збереження незалежності країни її територія зазнавала численних спустошень, і Чернівецька та Хотинська волості не були винятком.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бистрицкая летопись 1359-1507 гг. // Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв. М.: Наука, 1976. С. 24-34.
2. Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в.: Документы и материалы: в 3-х т. М.: Наука, 1970. Т. I. 1408-1632. – 363 с.
3. Молдавско-немецкая летопись 1457-1499 гг. // Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв. С. 36-54.
4. Путнянская I летопись 1359-1526 гг. // Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв. С. 62-67.
5. Путнянская II летопись 1359-1518 гг. // Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв. С. 68-74.
6. *Dlugossii. J. Historiae Polonicae libri XII* / Cura A. Przewdziecki. Cracoviae: Czas, 1878. T. V. – 702 s.
7. Documente privitoare la istoria Românilor. 1340-1450 / Culese de E. Hurmuzaki. București, 1890. Vol. I. Partea 2. – 889 p.
8. Documentele lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. București: Socec & Co, 1913. Vol. 2. XXI. 611 p.
9. Буковина: Історичний нарис / Відп. ред. В.М. Ботушанський. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. 416 с.
10. Гонца Г.В. Молдавия и османская агрессия в последней четверти XV – первой трети XVI в. Кишинев: Штиинца, 1984. – 150 с.

11. *Добержанський О., Макар Ю., Масан О.* Хотинщина: історичний нарис. Чернівці: Молодий буковинець, 2002. – 462 с.
12. *Жуковський А.* Історія Буковини. Чернівці: Час, 1991. Ч. 1. – 120 с.
13. *История Румынии / И.Болован, И.-А. Поп (координаторы) и др. / Пер. с рум. М.: Весь мир, 2005. – 680 с.*
14. *Купца И.* Вклад Штефана Великого в развитие румынского военного искусства // Страницы истории румынской армии. Бухарест, 1975. С. 76-89.
15. *Масан О.М.* Буковина як об'єкт міжнародних відносин з давніх часів до 1774 р. // Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (3 давніх часів до середини ХХ ст.) [Кол. моногр.] / В.М. Ботушанський, С.М. Гакман, Ю.І. Макар та ін. За заг. ред. Ботушанського В.М. Чернівці: Рута, 2005. С. 5-169.
16. *Огуй О.Д.* Монетно-лічильні найменування на Буковині та Молдові (кінець XIV – перша третина XIX ст.): проблема функціональних поліномінацій в адаптивних терміносистемах. Чернівці: Рута, 1997. – 224 с.
17. *Олтяну К.* Некоторые аспекты организации армии в румынских княжествах // Страницы истории румынской армии. Бухарест, 1975. С. 51-56.
18. *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя четверть XIV – начало XIX в.) / Под ред. Д.М. Драгнева. Кишинев: Штиинца, 1987. – 464 с.*
19. *Семенова Л.Е.* Некоторые аспекты международного положения Молдавского княжества во второй половине XV в. // Юго-Восточная Европа в средние века. Кишинев: Штиинца, 1972. С. 207-234.
20. *Сперальский З.* Молдавские авантюры / Пер. с польск. и примеч. Н. Малютиной-Конколь. Бэлць: б.и., 2001. – 192 с.
21. *Стоическу Н.* «Большое войско» Валахии и Молдавии в XIV-XVI веках // Страницы истории румынской армии. Бухарест, 1975. С. 57-68.
22. *Ciobanu V.* Țările române și Polonia. Secolele XIV-XVI. București: Editura Academiei RSR, 1985. 224 p.
23. *Czamańska I.* Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku. Poznań: Państw. Wyd-wo Naukowe, 1996. – 369 s.
24. *Papee F.* Jan Olbracht. Wyd. 2-ie. Kraków: Universitas, 1999. – 243 s.